

Van Wad tot Woud; Nieuws uit de Friese natuur

Eduard Peter de Boer

In deze rubriek vindt u allerlei korte natuurnieuwtjes van diverse aard. Ditmaal met bijdragen van Wil Leurs, Klaas Ybema, Hinko Talsma, Remco Hiemstra, Franciscus Koopman, Gertie Papenburg, Pieter Huisman en Tom Jager, waarvoor dank. Daarnaast zijn waarnemingen opgenomen van www.waarneming.nl. Heeft u iets bijzonders gehoord of gezien waar u andere natuurliefhebbers in Fryslân op attent wilt maken of wilt u een oproep tot medewerking voor een leuk onderzoek plaatsen? Dat kan! Stuur uw waarnemingen of mededelingen dan naar de samensteller of bel ze door.

Vogelnieuws

Mogelijk broedgeval Rode wouw - In mei zag Wil Leurs (Oldeberkoop) een tweetal Rode wouwen (*Milvus milvus*) op de Delleboersterheide. Rode wouwen worden wel vaker op doortrek gezien, maar deze twee exemplaren bleven gedurende enkele weken op en rond de Delleboersterheide hangen. Wil zag ze regelmatig en de dieren werden ook zittend in de bomen waargenomen. Het leek er sterk op dat het een paartje betrof. Een aantal achtereenvolgende waarnemingen van een paar in de broedtijd duidt op een potentieel broedterritorium. Helaas werden de vogels na half juni niet meer gezien, totdat ze in september opnieuw werden gespot. Het kan dus heel goed zijn dat de Dellebuurster Rode wouwen toch een broedpoging hebben ondernomen. Dit zou een unicum zijn voor Fryslân. In Nederland is de Rode wouw voornamelijk een regelmatige doortrekker in klein aantal in voor- en najaar. Ze worden ook elk jaar in relatief lage aantallen in Fryslân waargenomen. De soort is echter ook een onregelmatige broedvogel. In 2008 werd een broedgeval in Oost-Groningen gemeld, waarbij één jong werd grootgebracht.

Raven yn 'e Wâlden - De Raaf (*Corvus corax*) behoort sinds 2005 tot de Friese broedvogels. Recent wordt de grootste van de kraaienfamilie steeds vaker

gemeld uit onze provincie. Dit jaar waren er in elk geval twee zekere broedgevallen te Nijeberkoop en in het Fochteloërveen. De soort werd in 2013 ook waargenomen op de Delleboersterheide, boven het Stuttebosch en in Terwispel.

Invasie Kruisbekken - Sinds juni worden er in Nederland opvallend veel Kruisbekken (*Loxia curvirostra*) waargenomen. De aantallen zijn dit jaar dermate hoog dat gesproken kan worden van de grootste invasie sinds 2004. In oktober was de invasie nog in volle gang. Tussen de 'gewone' kruisbekken bevinden zich soms ook zeldzaamheden zoals de Grote kruisbek (*Loxia pytyopsittacus*). Op 8 oktober werd door Dirk Hiemstra een vrouwtje Grote kruisbek gefotografeerd in het Fochteloërveen (figuur 1).

Dagvlindernieuws

Ondanks het koude voorjaar zal het jaar 2013 de boeken ingaan als een bijzonder goed dagvlinderjaar. Door het laat op gang komen van de lente begon de vliegtijd van de meeste voorjaarsvlinders gemiddeld twee weken later dan normaal. Halverwege mei miegelde het van de Klein geaderd witjes *Pieris napi* en ook het Oranjetipje (*Anthocharis cardamines*) deed het erg goed. In de zomer konden we genieten

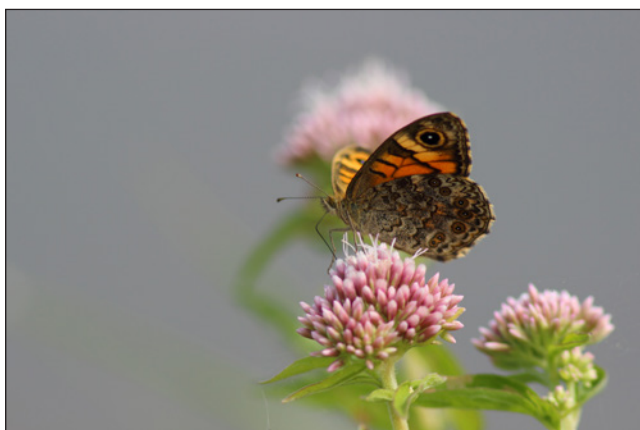

Figuur 1. Grote Kruisbek, Fochteloërveen 8 oktober 2013 (foto Dirk Hiemstra).

van grote aantallen dagvlinders. In sommige tuinen met veel geschikte nectarplanten (de zogenaamde nectarkroegen) wemelde het van de vlinders. Het deed bijna denken aan vroeger tijden, toen vijftig vlinders op een vlinderstruik nog een normaal gezicht was.

Invasiejaar Oranje luzernevlinder - Van juni tot en met oktober was er een invasie van de Oranje luzernevlinder (*Colias crocea*). Het eerste dier in Fryslân werd op 19 juni gezien op Terschelling door Piet Zumkehr. In juli en augustus liepen de aantallen per dag soms op tot in de tientallen; vooral langs de kust en op de Waddeneilanden werden veel dieren gezien. Het laatste exemplaar van 2013 werd gezien op 7 oktober op Schiermonnikoog.

Argusvlinder terug van weggeweest? - Na jaren vrijwel afwezig te zijn geweest, werden er dit jaar vanaf juni gelukkig weer op verschillende plaatsen in Fryslân Argusvlinders (*Lasiommata megera*) waargenomen. De soort heeft het sinds het begin van de 21e eeuw erg moeilijk in ons land. De oorzaken hiervan zijn nog grotendeels onbekend. Pas sinds 2009 lopen de aantallen weer wat omhoog. In 2013 was augustus de absolute topmaand voor de Argusvlinder.

Figuur 2. Argusvlinder, Piaam 16 augustus (foto Remco Hiemstra).

Bruine vuurvlinder - In augustus werden er opvallend veel Bruine vuurvlinders (*Lycaena tityrus*) gezien op de Delleboersterheide. Op 3 augustus werden er maar liefst 27 exemplaren geteld door Wil Leurs en op 14 augustus telde Sytse van de Berg er nogmaals 24 stuks. Hoewel deze vuurvlinder het in dit natuurgebied dit jaar heel goed deed, waren waarnemingen elders uit Fryslân juist opvallend schaars.

Libellennieuws

Nieuwe libellensoort - Op 7 juni 2008 ontdekte Rene Streutker de eerste Sierlijke witsnuitlibel (*Leucorrhinia caudalis*) in Fryslân. Het betrof een mannetje met het kenmerkend verbrede achterlijf, witte vleugelstigma's en achterlijfsaanhangselen. Deze waarneming werd pas onlangs gevalideerd door

het CWNO en staat nog nergens te boek. Begin juli 2012 zag Tom Jager in de Lindevallei opnieuw twee mannetjes van de Sierlijke witsnuitlibel. Deze zeer zeldzame witsnuitlibel was sinds de jaren '60 van de vorige eeuw in Nederland uitgestorven. In 2009 werd er een exemplaar in de Weerribben gezien. In de jaren hierna werd al snel duidelijk dat zich hier een voortplantende populatie bevond. De soort is sindsdien in de Weerribben explosief toegenomen. Zo werden eind juni 2012 door de samensteller van deze rubriek langs 200 meter oeverlengte van een mooi petgat maar liefst 57 exemplaren geteld! De dieren in de Lindevallei zijn waarschijnlijk komen 'overwaaien' vanuit de Weerribben. Er bestaat een goede kans dat deze Europese zeldzaamheid zich in de nabije toekomst ook in Fryslân zal vestigen of zich wellicht al gevestigd heeft. Mannetjes zitten als enige grotere libellensoort op de drijfbladeren van waterlelie of plomp. Om deze reden heeft de soort de Friese naam 'Pompeblêdwytstnút' gekregen.

Voortplanting Blauwe breedscheenjuffer - Eind juni ontdekte Pieter Huisman dat de Blauwe breedscheenjuffer (*Platycnemis pennipes*) in grote aantallen langs de Tjonger vloog. Hij nam ook paringswielen waar, hetgeen duidde op mogelijke voortplanting. Deze juffer wordt al sinds 2002 in Fryslân waargenomen, maar voortplanting kon tot nog toe niet worden vastgesteld. Naar aanleiding van de waarnemingen van Pieter togen Tom Jager en samensteller dezes naar de Tjonger en de Linde en konden voor het eerst definitief vaststellen dat deze juffer van schoon en stromend water zich in deze Friese rivieren voortplant. Langs de Linde werd een tiental eiafzettende dieren gezien en enkele kakelvers uitgeslopen exemplaren.

Voortplanting Bandheidlibel - Net als bij de vorige soort worden er ook al sinds 2002 Bandheidlibellen (*Sympetrum pedemontanum*) in onze provincie waargenomen. Het betrof echter steeds losse waarnemingen van zwervende individuen. Dit prachtige kleine heidelibelletje met zijn onmiskenbare donkere bandering op de vleugels is al enige jaren met een sterke opmars bezig in Nederland. In Overijssel en Drenthe bevinden zich al enkele jaren succesvolle populaties. In 2013 was het eindelijk zover en werd voor het eerst voortplanting in onze provincie vastgesteld op bedrijventerrein Venekoten te Oosterwolde. De soort plant zich hier voort in relatief recent gegraven watergangen met natuurvriendelijke oevers.

Zuidelijke heidelibel te Sexbierum - Op 25 augustus fotografeerde Antoine van der Heijden een mannetje van de Zuidelijke heidelibel (*Sympetrum meridionale*) in Sexbierum (figuur 3). Dit betreft de derde waarneming ooit uit Fryslân. Deze zuidelijke soort wordt de laatste jaren steeds vaker gezien in ons land. Waarnemingen in de noordelijke provincies zijn echter uiterst schaars. In 2006 zag dezelfde

waarnemer ook al een exemplaar in Sexbierum, maar deze kon helaas niet worden gefotografeerd. De Zuidelijke heidelibel is behoorlijk lastig te onderscheiden van alle andere rode heidelibellen, dus de kans bestaat dat deze vaak over het hoofd wordt gezien.

Figuur 3. Zuidelijke heidelibel, Sexbierum 25 augustus 2013 (foto: Antoine van der Heijden).

Kempense heidelibel in Weerribben – Tot slot moet nog zeker de spectaculaire ontdekking van een populatie van de Kempense heidelibel (*Sympetrum depressiusculum*) in de Weerribben vermeld worden. Landelijk is deze soort uiterst zeldzaam en komt alleen voor in het Nederlands-Vlaamse grensgebied rond de Kempen en De Plateaux. Begin september werden enkele exemplaren waargenomen in de zuidelijke Weerribben. Toen werd nog gedacht dat het zwervers waren, maar eind september trof de samensteller meer dan twintig exemplaren aan, waaronder ook paringswielen. Hierdoor lijkt het zeer onwaarschijnlijk dat dit allemaal zwervers zijn. Het lijkt er dus sterk op dat de Kempense heidelibel vaste voet in de rietlanden van de Weerribben heeft verworven. Deze bijzonder bont gekleurde heidelibel (Fryske namme: Bûnt hopke) met sterk afgeplat achterlijf is nog nooit in Fryslân waargenomen, maar gezien de nabijheid van zoveel dieren in de Weerribben, lijkt het slechts een kwestie van tijd eer een zuidenwindje het eerste exemplaar in onze provincie doet belanden.

Noordse glazenmakers op de Slotplaats – Franciscus Koopman trof in september opvallend veel Noordse glazenmakers (*Aeshna subarctica*) aan op de Slotplaats nabij Bakkeveen. In enkele veenmossenlenken werden tien tot vijftien dieren waargenomen, waaronder veel eiafzettende vrouwtjes. De Noordse glazenmaker beleefde in 2004 een topjaar in Fryslân. In de jaren hierna werd de soort alleen mondjasmaat gezien. Mogelijk was 2013 opnieuw een topjaar voor deze mysterieuze en lastig te herkennen glazenmaker, doch werd er niet systematisch op elke bekende vindplaats naar gezocht.

Groene glazenmakers doen het 's ochtends! – De ecologie en verspreiding van de Groene glazenmaker (*Aeshna viridis*) in Fryslân is al vrij goed onderzocht, maar er valt toch nog steeds iets nieuws te ontdekken.

Zo viel het de Hynstebitors op dat er vrijwel nooit paringswielen worden waargenomen. Waar en wanneer Groene glazenmakers het met elkaar doen bleef nog in nevelen gehuld. Franciscus Koopman ontdekte dit jaar dat de Groene glazenmaker het 's ochtends doet!

Boek Libellenrijk Friesland verschijnt 2014 – De uitgave van het Friese libellenboek is uitgesteld. Het schrijven van een standaardwerk over Friese libellen bleek toch meer voeten in het water te hebben en meer tijd te kosten dan vooraf was ingeschat. Maar... zo gaat dat vaker met het schrijven van boeken. Iedereen die het boek bij voorinschrijving had besteld, is hiervan tijdig op de hoogte gebracht. Een onvoorzien voordeel van het uitstel is dat er in 2013 veel nieuwe informatie over Friese libellen is verzameld; deze nieuwe feiten worden verwerkt in de soortteksten.

In dit rijk met foto's geïllustreerde boek vindt men de meest actuele informatie over de verspreiding, de ecologie en het gedrag van de 57 in Fryslân voorkomende libellensoorten. Daarnaast wordt ook nog een aantal in de toekomst te verwachten soorten behandeld. Het boek wordt gedrukt in full colour, telt meer dan 300 pagina's en zal medio 2014 verschijnen. De uitgave is echter beperkt. Leden van de FFF en de Twirre kunnen het boek met een speciale ledenkorting nog bestellen door een mailtje te sturen naar tineke@faunax.nl.

Plantennieuws

Bospaardenstaart – Op 31 juli vonden Freerk Kunst en Klaas Ybema in een boswal grenzend aan een maïsakker vele tientallen exemplaren van de Bospaardenstaart (*Equisetum sylvaticum*). Deze soort staat als zeldzaam te boek en komt het meest voor in Twente en de Achterhoek. Van Fryslân zijn na 1980 slechts enkele groeiplaatsen bekend, onder andere bij Drachten. Van D.T.E. van der Ploeg weten we dat de soort voor 1950 ook bekend was van de Bremer Wildernis te Gaasterland. En dat is precies waar beide heren hem opnieuw hebben aangetroffen: langs een ruitpad tussen Ruigahuizen en Sondel, op Delburen, direct naast de bossen van de Bremer Wildernis. Het geeft veel voldoening een verloren gewaande plant na meer dan zestig jaar toch weer aan te treffen!

Twee nieuwe orchideeën op Terschelling – Ronduit spectaculair was de ontdekking in 2012 van de uiterst zeldzame Bokkenorchis (*Himantoglossum hircinum*) op Terschelling. In 2013 werd deze bijzondere orchidee opnieuw bloeiend aangetroffen. Het betreft de meest noordelijke vindplaats van het vasteland van Europa. De Bokkenorchis dankt zijn naam aan de penetrante geur van mannelijke geiten oftewel bokken. Tijd voor een Friese naam voor deze soort. Voor de hand liggend zou zijn: Bokkekaaibloom. Na Leeuwarden, Harlingen en het Lauwersmeer werd de Bijenorchis (*Ophrys apifera*) in 2013 ook aangetroffen op de Bosplaat van Terschelling. De

Figuur 4. *Bijenorchis* (bron: wikimedia.org).

Bijenorchis is bezig aan een opmars in Nederland. Eerst kwam deze schoonheid vooral voor in Zuid-Limburg, maar langzaam verspreidt hij zich verder noordwaarts langs de kust. De prachtige bloem lijkt sprekend op een bij en verspreidt ook nog eens de geur van vrouwelijke bijen. Dit werkt zo goed dat mannetjesbijen de bloem aanzien voor een vrouwtje en proberen met de bloem te paren. Door dit bij meerdere bloemen te doen verspreidt de mannetjesbij het stuifmeel en bevrucht zo de bloemen. Overigens heeft de Bijenorchis de bij niet persé nodig, de Bijenorchis kan ook zichzelf bevruchten. Terschelling was al twaalf soorten orchideeën rijk, maar met de Bokkenorchis en de Bijenorchis is dat aantal in twee jaar tijd gestegen tot maar liefst veertien soorten!

Blauwgroene vrouwenmantel - In 2012 werd de Blauwgroene vrouwenmantel (*Alchemilla glaucescens*) ontdekt door de heer H. Fokkema in het Wijnjeterper Schar en via het Rijksherbarium op naam gebracht door de Duitse *Alchemilla*-expert Sigurd Fröhner uit Dresden. Afgezien van een onzekere vondst in 2003 bij Bemelen, Zuid-Limburg, is deze plantensoort nieuw voor de Benelux! De dichtstbijzijnde vindplaats ligt bij Osnabrück. De soort is vooral bekend uit Duitsland en Scandinavië, daarnaast komt ze sporadisch voor in Groot-Brittannië en enkele andere Europese landen.

Rode dophei - Op de Heide van Allardseach werd de Rode dophei (*Erica cinerea*) gevonden. Deze soort was in Fryslân slechts bekend van Terschelling en

meer recentelijk ook van Schiermonnikoog. Rode dophei is een West-Europese soort die voorkomt van Portugal tot Noorwegen, inclusief de Britse eilanden. In Nederland wordt Rode dopheide slechts sporadisch gevonden. In een aantal gevallen is zij aangevoerd met legermaterieel en soms 'ontsnapt' als tuinplant.

Zoogdierennieuws

Wild zwijn gespot in Beetsterzwaag - In het voorjaar van 2013 werd een volwassen beer van het Wild zwijn (*Sus scrofa*) gezien in de Beetsterzwaagse bossen. Waarnemingen van Wilde zwijnen buiten de Veluwe en Zuid-Limburg zijn zeldzaam. Wilde zwijnen doen het echter erg goed bij onze oosterburen en het is niet ondenkbaar dat dit dier uit Duitsland afkomstig is geweest. Helaas zijn direct naar aanleiding van de melding jagers op pad gestuurd om het dier af te schieten (Wilde zwijnen worden in Nederland niet getolereerd buiten voornoemde gebieden). Of de jagers succes hebben gehad is onbekend. Ook al is het Wilde zwijn een imponerend groot dier...ze laten zich niet gemakkelijk zien.

Ringelrob op Vlieland - Iedereen is zo langzamerhand wel bekend met het voorkomen van zowel de Grijze zeehond (*Halichoerus grypus*) als de Gewone zeehond (*Phoca vitulina*) in de Nederlandse kustwateren, maar dat er ook nog wel een derde zeehondensoort gezien kan worden weten maar weinigen. Op 6 oktober werd een Ringelrob (*Pusa hispida*), ook wel Kleine zeehond of Stinkrob genoemd, aangetroffen op de Vliehors, Vlieland. Deze Arctische en Subarctische soort, waarvan bij ons meestal een dwergvorm (< 20 kg) wordt gezien, is veel kleiner dan de Gewone zeehond. Dit 'schattig' uitziende zeehondje komt voor in het noorden van de Oostzee en het Noordpoolgebied. Zwervende dieren bereiken af en toe de zuidelijke Noordzee. De soort is sterk gebonden aan de aanwezigheid van pak- en drijfjz. Er is slechts een tiental waarnemingen bekend langs de Nederlandse kust sinds 1987.

Naast bovenstaande zoutminnende (halofiele) dieren, zagen we in de vele duinplasjes die Terschelling rijk is vaak de Zwervende heidelibel en de Tengere grasjuffer. Op de Bosplaat vonden we Zandhagedissen en een grote kolonie Mierenleeuwen. In de haven van West werden op sommige dagen in augustus veel Zeebaarzen gevangen. Op het Noordzeestrand werden in de getijdengeulen begin september opvallend veel jonge visjes (waaronder Geep!), zeesterren, heremietkreeftjes en zelfs aangespoelde sponzen gevonden.

Eduard Peter de Boer

Redacteur ongewervelden & rubriek Van Wad tot Woud

Alde Dyk 31

8407 AD Terwispel

info@faunax.nl

06-53609123